

David Bradshaw

Divine Energies and Divine Action: Exploring the Essence-Energies Distinction

St. Paul, MN: IOTA Publications, 2023., str. 226

U svojoj poznatoj knjizi *The Orthodox Church* biskup Kallistos iz Diokleije, Timothy Ware, napisao je da se zapadni kršćani – i rimski i reformirani – možda ne slažu oko odgovora, ali barem oslovljavaju ista teološka pitanja, dok se pravoslavci bave posve drukčijim pitanjima. Knjiga profesora Davida Bradshawa i predobro odražava ovo zapažanje s obzirom da se zapadno kršćanstvo pitanjem božanskih energija uglavnom bavi dok proučava pravoslavlje. Ipak, svjedoci smo ohrabrujućega trenda zapadnjaka koji ovo pitanje oslovljavaju iz praktičnog zanimanja za samu tematiku. Kao protestantski pastor i teolog, vjerujem da me je čitanje ove knjige više nego informiralo o otajstvenom umu pravoslavlja. Štoviše, pružilo mi je svjež pogled na Boga, njegovo djelovanje u prirodi i kršćanski život.

Dr. David Bradshaw profesor je filozofije na Sveučilištu u Kentuckyju. Knjiga koju je napisao čini 204 stranice zgusnute filozofske teologije. Podijeljena je u osam poglavlja, od kojih je šest već otprije ugledalo svjetlo dana u obliku znanstvenih članaka, te dvadeset stranica bibliografije i kazala pojmova, uz predgovor Paula Gavrilyuka, urednika izdavačke kuće IOTA Publications i autorov uvod.

U uvodu knjige dr. Bradshaw objašnjava kako vjerojatno nije mudro osloviti razlikovanje između esencije i energija uspoređujući je sa srednjovjekovnom skolastičkom filozofijom. Umjesto toga, čitatelje poziva da uniđu u svijet istočne teološke misli (str. xiii). Razlikovanje između esencije i energija razvilo se na Istoku, ali ga je formalizirao crkveni učitelj Grgur Palama (1296. – 1359.) dok je branio tradiciju hezihazma, mistika koji su tvrdili da u svojim zanosima mogu vidjeti Božje „nestvoreno svjetlo“ dok izgovaraju Isusovu molitvu („Gospodine Isuse Kriste, Sine Božji, smiluje se meni, grješniku“). Naime, istočna teološka tradicija posebno je osjetljiva na ideju da ljudi mogu vidjeti ili čak razumjeti Božju esenciju. Stoga je Palama želio pokazati da je ovo *nestvoreno svjetlo* koje vide hezihasti jedna od Božjih energija, a ne njegova esencija. Naravno, kao što autor primjećuje u svom prvom poglavlju, „Predodžba o božanskim energijama“, zapadna teološka tradicija nije previše upućena u Palamina učenja iako je riječ o autoritativnom učenju Istočne crkve te vrhuncu grčke patrističke tradicije u pogledu Božjega odnosa prema svijetu (str. 1). Njegovo je učenje konceptualno obojala grčka filozofija, ali se istovremeno čvrsto temeljilo na Novom zavjetu (str. 2-3).

Pojam *energeia* jedan je od najvažnijih grčkih izraza u ovoj knjizi. Izraz je skovao Aristotel, koji ga je isprva koristio za *aktivno korištenje kapaciteta* nasuprot

njegovom pukom posjedovanju. Kasnije ga je razvio s namjerom da opiše Prvoga pokretača, biće koje je čista energija ili djelatnost (str. 4-5). Neoplatonizam je kasnije učio kako je prvo načelo, Dobro ili Jedan, *ponad bitka* i stoga *ponad spoznaje*. Drugim riječima, nepoznatljivo je (str. 6), pa opet sve teži k njemu. I tako, Plotin je harmonizirao Platonovo i Aristotelovo učenje o prvom načelu na način da je Jedan kao Dobro postao konačno prvo načelo, dok je Prvi pokretač postao Intelktom, prvom hipotezom nakon Jednoga. S obzirom da je Jedan *ponad bitka* i objekt promišljanja Intelkta, Intelkt ga ne može pojmiti u njegovu jedinstvu, nego ga prelama na golem niz razumljivih objekata koji su Oblici. Prema Plotinu, Intelkt proizlazi iz Jednoga kao vječan čin ili energija, odnosno kao energija koja proizlazi iz supstancije, ali je ovo Jedno i samo unutarnji čin ili energija koja čini supstanciju (str. 7).

Okrećući se k Novom zavjetu, Bradshaw pokazuje da riječi *energeia* i *energein* gotovo uvijek označavaju nadnaravna djelovanja duhovnih bića, poput Boga, Krista, anđela ili demona. Apostolski oci i kasniji teolozi nastavili su koristiti ove riječi za kapacitet za djelovanje i djelovanje koje udjeljuje energiju (str. 9-10). Nasuprot mnogim predmodernim i suvremenim gramatičarima, koji *energeisthai* shvaćaju u medijalnom smislu, autor ukazuje na novija istraživanja koja pokazuju da su u antici ovaj oblik glagola uvijek razumjeli kao pasiv, čije je značenje *primati djelovanje* ili *biti učinjen djelotvornim, energičnim* (str. 11). Imajući ovo na umu, kada pregledamo odlomke u kojima Pavao koristi ovaj oblik ovoga glagola, možemo vidjeti da govore o Bogu (premda, ponekad i o Sotoni) koji osnažuje osobu za djelovanje (str. 12-13), što podrazumijeva sinergizam u kojemu ljudsko biće biva osnaženo vanjskom, nadnaravnom silom (str. 14).

Ove su ideje nakon toga razvili crkveni oci. Basilije Cezarejski je, primjerice, razlikovao između onoga što je u Bogu nepoznatljivo (božanska esencija) i onoga što je moguće spoznati, poput Božje moći, mudrosti i njegove dobrote. Tako je uveo ontološko razlikovanje između Božje esencije i njegovih energija (str. 15), prisvojivši Plotinove pojmove, ali odbacujući njegovu metafiziku. Prema Basiliju, Božja esencija označava „Boga *kako postoji unutar sebe i kako je poznat jedino sebi*“, dok se božanske energije odnose na „Boga *kako se očituje drugima*“ (str. 16). Jedan od odlomaka koji se pokazao bogatim za razmišljanje o ovom razlikovanju za crkvene oce bio je Izlazak 33. Tamo je Bog rekao Mojsiju da ga nitko ne može vidjeti i ostati na životu, ali Mojsije ga zatim vidi s leđa (str. 18), što implicira razlikovanje između ova dva stanja Božjega postojanja. Slično se i darovi Duha u Pavlovim Poslasticama razumiju kao božanske energije u kojima kršćani sudjeluju kao jedan dio njihove deifikacije (str. 19).

Bradshaw vjeruje da je istočno razumijevanje božanstva plodonosnije od tradicionalne zapadnjačke teologije jer mu polazi za rukom ostati apofatskom u pogledu božanske esencije do te mjere da se opire bilo kakvom imenovanju ili konceptualnom zamišljanju iste, pa božansku esenciju možemo spoznati isklju-

čivo putem njezinih energijskih izraza koji očituju Božji karakter (str. 21-22). Kada spoznajemo Boga, onda to činimo jedino kroz pojmove koji nastaju dok razmišljamo o iskustvima našega subjektivnog gledanja Boga, pa stoga ovi pojmovi nisu identični objektu koji spoznajemo. Ovo se razlikuje od teologije zapadnih teoloških divova poput Augustina i Tome Akvinskog, koji su istina poučavali da je nemoguće istinski spoznati Boga u našem sadašnjem, grješnom i tjelesnošću ograničenom stanju, ali da ćemo moći vidjeti božansku esenciju u proslavljenom stanju (str. 23-24). Autor spominje i druge razlike, na primjer, u razumijevanju božanske jednostavnosti koja je, na Istoku, i sama božanska energija, ali ne i božanska esencija. Ovo znači da je Bog istovremeno jednostavan i ponad jednostavnosti, pa stoga njegova volja i dalje može imati smislenu interakciju sa svojim stvorenjima (str. 25-26).

Drugo poglavlje, „Božanske energije u Novom zavjetu“, pokušava pokazati da Pavlovo korištenje riječi *energeia*, *energein* i *energeisthai* naglašava sinergiju božanskih i ljudskih vršitelja (str. 28-31), po kojoj „djelovanje jednoga vršitelja postaje djelovanjem drugoga“ (str. 35). Autor ističe da to ne znači da je Pavao poučavao ovo razlikovanje, nego da je zanimljivo koliko je govorio o takvoj energiji (str. 56). Treće nas poglavlje, „Božanska slava i božanske energije“, upućuje prema sličnostima u govoru o Božjoj slavi u Svetom pismu i nauka o božanskim energijama (str. 57). U Svetom se pismu božanska slava prikazuje kao „poseban i jedinstveno strašan oblik Božje prisutnosti“. Ujedno postoje barem neki pokazatelji da Božja slava *jest* Bog (str. 58). Bradshaw se ovdje vraća na odlomak u Izlasku 33, koji Božju slavu opisuje kao Božja leđa, tako da ona i jest i nije Bog, odnosno ne prikazuje Boga na iscrpan način. Također, Božja slava postoji od vječnosti te je nešto što se može dati ljudima i u čemu ljudi mogu sudjelovati kao u Božjemu životu (str. 59-61). Ipak, ona je i „sakriveno veličanstvo“ u kojemu se Bog očituje kao *Nespoznatljivi* (str. 64).

„Esencija i energije: o kakvu se razlikovanju radi?“ pitanje je na koje pokušava odgovoriti četvrto poglavlje. U njemu se Bradshaw osvrće na različite pokušaje teologa da kategoriziraju Palamino razlikovanje kao „tomistička realna manja distinkcija“ (str. 81), kao „formalna distinkcija Dunsca Scotusa“ (str. 82) i kao *kat' epinoian* distinkcija (str. 83-84). Autor posljednje dvije kategorije smatra obećavajućima, ali *kat' epinoian* distinkcija ima svojih problema (str. 89-99), a premda je formalna distinkcija Dunsca Scotusa vjerojatno najbliža Palaminom razumijevanju (str. 116), ipak smatra da je bolje razumjeti razlikovanje između esencije i energija samo po sebi (str. 117). U petom poglavlju, „Božanske procesije i božanske energije“, Bradshaw piše da se Božja imena ne odnose na njegovu esenciju, nego na njegova djelovanja, njegovu moć i njegove energije (str. 120-121). Imena doduše *imenuju* Boga, ali pritom *imenuju* njegove energije, kroz koje „Bog je prisutan i djeluje među stvorenjima“ (str. 123). Nakon povijesnog pregleda razvoja nauka o energijama, autor kaže da su istočni crkveni oci božanskim energijama

davali različite nazive: *stvari koje okružuju Boga, božanske procesije, operacije, volje* te božanski *logoi* (str. 130-131). Unatoč tomu, ovi nazivi nude „jednu sveobuhvatnu viziju Božjega odnosa prema stvorenjima, koja pokazuje kako i savršenstva u stvorenjima i njihova pojedinačna jedinstvenost duguju postojanje Božjem djelovanju koje prebiva u njima“ (str. 132).

U šestom poglavlju, „Opažanje prirode onakvom kakva ona jest: božanski logoi i božanske energije“, Bradshaw se hvata ukoštac s pitanjem mogu li vjernici bolje razumjeti prirodu od drugih. Naime, još tamo od Platona i Aristotela filozofi su vjerovali kako moralno stanje ljudskih bića utječe na njihove mentalne sposobnosti (str. 135-136). Bradshaw se pita je li ovo ograničeno samo na moralna pitanja ili pak utječe i na način na koji opažamo prirodu i stvarnost. Psalmi pokazuju da u prirodi možemo vidjeti i dokaze za Božju opstojnost (str. 137-138) i očitovanja božanske slave (str. 139). Bradshaw vjeruje da postoje dva načina na koja je moguće „istinitije opažati prirodu“ (str. 140). Prvo, putem božanskih *logoi*, odnosno „prelomljene prisutnosti božanskoga Logosa“ jer svaka stvar „posjeduje sebi svojstven *logos* koji je dovodi u postojanje i stvara njezin krajnji smisao i svrhu“. Origen i onda Maksim Ispovijedatelj razvili su ideju da *logoi* možemo dokučiti živeći kršćanski život u njegovoj punini putem „molitve, proučavanja Svetoga pisma, sudjelovanja u liturgiji i sakramentima, asketskim odricanjem, borbom protiv strasti i aktivnim prakticanjem vrlina, pogotovo ljubavi“ (str. 143). Takav život preobražava naše strasti, pa tako i naša osjetila, kako bismo mogli „čitati božanski tekst zapisan u prirodi“ (str. 144). Drugo, istinitije opažanje prirode možemo imati putem božanskih energija, koje nam pomažu vidjeti stvarnost sudjelovanjem u njima (str. 145).

U sedmom poglavlju autor odgovara onima koji su kritizirali razlikovanje između esencije i energija u njegovim prethodnim djelima. Budući da to znači da rastemo u spoznajama kršćanske filozofske teologije, on pozdravlja svaku kritiku (str. 151). Slično i u osmom poglavlju, „O esenciji, energijama i računalnim programima“, autor se osvrće na autore i djela koja su ugledala svjetlo dana nakon što je Bradshaw izvorno publicirao eseje u ovoj knjizi (str. 171). Zahvalan za njihov doprinos, piše da si je uzeo vremena i truda promisliti te ponovno formulirati svoje razumijevanje u svjetlu tih rasprava, pogotovo o božanskoj esenciji (str. 181-190). Bradshaw nudi analogiju Božje esencije, uspoređujući je s računalnim programom. Prepustit ću zainteresiranom čitatelju da sam istraži autorovu analogiju s obzirom da ide u mnoge detalje, zahtijeva nešto bolje razumijevanje računalstva i gotovo je jednako kompleksna kao i filozofski pojmovi koje pokušava rasvijetliti. Osobno mi je njegova definicija razlikovanja između esencije i energija bila nešto korisnija:

Radi se o razlikovanju između unutarnjeg određujućeg načela i najdublje korijena božanskog karaktera, s jedne, i njegovih površinskih manifestacija, s druge strane. Ove potonje podrazumijevaju i njegove prirodne energije i djela

vanjskoga očitovanja; a djela vanjskoga očitovanja još podrazumijevaju i djela koja nisu počela u vremenu i božanska djela koja počinju u vremenu, poput darova Duha i određenih djela providnosti. Sudjelovanjem u ovim vremenitim djelima, sudjelujemo i u vremenitim i u prirodnim energijama, koje i spoznajemo, međutim u [esenciji] niti ne sudjelujemo niti je spoznajemo (str. 199).

Profesor je Bradshaw optimističan u pogledu primjenjivosti razlikovanja između esencije i energija na različite znanosti, a nudi nekoliko primjera iz područja metafizike, filozofije religije, religijske epistemologije, ali i filozofije prirode (str. 200-201). Istaknuo je da su neki autori pokušali pomiriti ovo razlikovanje s tomizmom (str. 202) dok su teolozi primijenili ovaj ključ na različite grane istraživanja, poput pitanja o Božjem odnosu s ljudima, ekleziologiju i druga područja (str. 203). Na kraju autor piše kako ova tema nije baština samo pravoslavlja nego i kršćanstva općenito (str. 204).

S obzirom da moje područje istraživanja nije filozofska, nego sustavna teologija, suzdržat ću svoj sud o tome koja teološka tradicija, istočna ili zapadna, bolje objašnjava ovu tematiku. S egzegetske strane, imao sam dojam da autor nije dovoljno potkrijepio neke svoje, rekao bih, ishitrene zaključke. Na primjer, tvrdi da je Bog u Izlasku 3,13-15 – kada je Mojsiju rekao da mu je Ime „*Ja sam koji jesam*“ – zapravo odbio reći svoje ime jer je Boga nemoguće iscrpno imenovati (str. 65-66). Ovaj pak argument mi „ne drži vodu“ u svjetlu toga što je Bog upravo u odlomku na koji se Bradshaw nekoliko puta pozivao – u Izlasku 33 – rekao: „pred tobom ću izustiti svoje ime *Jahve*“, kao i kasnijih i s ovim odlomkom povezanih Isusovih „*Ja jesam*“ izjava u Ivanovu evanđelju (npr., 4,26; 6,34; 8,12.24).

Autor je istaknuo kako su druge kršćanske tradicije, i katolička i protestantska, već počele primjenjivati razlikovanje između esencije i energija na različita znanstvena područja. S obzirom da se u zadnjih nekoliko brojeva *Kairos: Evanđeoski teološki časopis* bavi temom učeništva, vjerujem da ova knjiga može dati ekumenski doprinos toj važnoj temi. Dr. Bradshaw je, primjerice, napisao da iako ljudska bića ne mogu spoznati Boga u njegovoj esenciji, Bog im daje želju da ga spoznaju, a ova ih želja zatim pročišćava i čini nalik Bogu (str. 70). Želju da spoznamo Boga možemo ispuniti jedino težnjom za Kristom kao svojim najvećim Dobrom i iskustvenim nasljedovanjem njega (str. 67-69). Ovo iskustveno nasljedovanje Krista događa se putem sudjelovanja u Božjoj slavi i njegovim energijama u njihovim mnogim oblicima (Božje operacije, *logoi*, procesije) čime se preobražavamo u Božju sliku (pravoslavni nauk o *pobožavanju* ili *teozi*).¹ Sudjelujemo u Božjoj slavi i njegovim energijama kada razmišljamo o Bogu, kada nas njegova moć osna-

1 Za veoma koristan pregled ovoga nauka s protestantskoga gledišta, kao i njegovu demistifikaciju i obranu od neopravdane kritike, vidi dva članka Gorana Medveda u *Kairosu*: Medved, Goran. 2019. „Teoza (pobožavanje) kao biblijska i povijesna doktrina“. *Kairos: Evanđeoski teološki časopis* 13, br.1: 7-36; Medved, Goran. 2019. „Teoza (pobožavanje) kao novozavjetna i evanđeoska doktrina“. *Kairos: Evanđeoski teološki časopis* 13, br. 2: 159-182.

žuje da činimo njegovu volju dok on djeluje kroz nas, kada aktivno sudjelujemo u Božjem djelu po darovima njegova Duha, kroz „molitvu, proučavanje Svetoga pisma, sudjelovanje u liturgiji i sakramentima, asketsko samoodricanje, borbu protiv strasti te aktivno prakticiranje vrlina, pogotovo ljubavi“ (str. 143) (što se u protestantskoj terminologiji naziva *sredstvima milosti*). Nadalje, božanska energija prisutna je u „fizičkim sredstvima spasenja“, odnosno u svetim relikvijama i svetim mjestima (str. 147). Premda će većina protestanata odbaciti ova sredstva (pogotovo relikvije), korisno je razumjeti logiku iza pravoslavnoga naglašavanja ovih fizičkih sredstava, čak i ako se s njima u ovome ne slažemo. Sličnu korist mogu izvući i katolici, koji primjerice vjeruju da Božja milost prirodu pretvara u kanale sposobne primati, prenositi i surađivati s milošću.²

Želio bih naglasak na fizičke aspekte spasenja povezati sa sve snažnijim i, po mome mišljenju, ispravnim naglaskom na novo nebo i novu zemlju kao eshatološki *telos* Božje tvorevine (usp. N. T. Wrighta, Randyja Alcorna i druge autore), nasuprot nekakvom duhovnom postojanju na „nebu“. Ovo razumijevanje jako se dobro uklapa s Bradshawovim pravoslavnim shvaćanjem da čak ni u vječnosti sveti neće moći vidjeti Božju esenciju, nego samo božansku energiju. Naime, sveti nikada neće doseći „konačno i sveobuhvatno znanje“ (str. 149), nego će zauvijek napredovati u spoznaji Boga i njegove tvorevine (str. 150). Ovo razmišljanje mijenja našu perspektivu ne samo u pogledu sadašnjega posvećenja putem kršćanskog učenja nego i našega budućeg proslavljenja koje će također biti progresivno jer ćemo biti zauvijek savršeno posvećeni obliku kršćanskoga učenja dok težimo razumjeti Boga putem milostivo snishodljive objave njegove esencije dok se odnosimo prema njemu po Kristu i po njegovim energijama.

Na kraju želim reći da se čitanje knjige *Divine Energies and Divine Action* [Božanske energije i božansko djelovanje] pokazalo i izazovom i blagoslovom. Kao djelo filozofske teologije, knjiga će biti izvan domašaja većine kršćana koji nemaju barem nekakvu filozofsku pozadinu. Ipak, vjerujem da bi većina pastora, a pogotovo teologa, trebala moći bolje razumjeti ovu temu, a možda čak i dobiti nove ideje o tome kako je mogu primijeniti na kršćanski život i teologiju.

Miroslav Balint-Feudvarski, MTh

2 Allison, Gregg R. 2014. *Roman Catholic Theology and Practice: An Evangelical Assessment*. Wheaton: Crossway, 47.